

**UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI – CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**Mănăstirea Nicula în „geografia spirituală” a poporului român.
Pelerinajul de la Praznicul Adormirii Maicii Domnului – timp al
împlinirilor duhovnicești și orizont al pastorației ortodoxe**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

**Coordonator:
Arhim. Prof. univ. dr. habil.
Teofil Cristian Tia**

**Doctorand:
Ioan A. Mercaș
(Protos. Atanasie)**

Cluj-Napoca

2019

CUPRINS

Introducere.....	5
Preliminarii	
1. Metodologia cercetării.....	9
1.1. Obiectivele științifice asumate în cadrul cercetării.....	10
1.2. Motivația alegerii temei de cercetare.....	11
2. Actualitatea temei.....	14
Cap. I Pelerinajul ca act de cult în istoria biblică	
I.1. Pelerinajul în Vechiul Testament.....	18
I.1.1. Avraam – părinte spiritual și model tipologic al pelerinilor.....	18
I.1.1.1. Chemarea lui Avraam.....	20
I.1.1.2. Pelerinajul spre înălțimile Moriei.....	22
I.1.2. Exodul – experiența pelerinajului purificator.....	26
I.2. Pelerinajul în Noul Testament.....	34
I.2.1. Evanghelistul Luca – pelerin pe calea împărătească a Evangheliei.....	34
I.2.1.1. „Pelerinajul” lui Hristos în istoria lumii în Evanghelia după Luca....	39
I.2.2. Apostolul Pavel – promotor al călătoriilor misionare creștine.....	44
I.2.2.1. Convertirea și pelerinajele Apostolului Pavel la Ierusalim.....	47
I.3. Pelerinajul în Biserica primară.....	51
I.3.1. Călătoria Egeriei la Locurile Sfinte – credință și evlavie	60
Cap. II Istoria pelerinajului de la Nicula	
II.1. <i>Hodighitria</i> de la Nicula – icoana făcătoare de minuni.....	66
II.1.1. Nicula în orizontul geografiei românești.....	66
II.1.2. Contextul politic și confesional în Transilvania medievală.....	71
II.1.3. Preotul Luca – făuritorul icoanei <i>Hodighitriei</i> de la Nicula.....	91
II.1.4. Istoria icoanei Maicii Domnului de la Nicula.....	94

II.2. Geneza pelerinajului de la Nicula.....	117
II.3. Nicula – centru artistic al iconografiei pe sticlă.....	130
II.3.1. Xilogravura de la Hășdate	146
Cap. III. Pelerinajul de la Nicula în istoria Transilvaniei	
III.1. Memoria documentelor.....	150
III.2. Perioada interbelică.....	162
III.3. Epoca regimului comunist.....	173
III.3.1. Contextul internațional.....	173
III.3.2. Țara sub presiunea ideologiei comuniste.....	175
III.3.3. Mănăstirea Nicula, în contextul monahismului românesc.....	178
III.3.4. Ion Apostol Popescu – pelerin și călăuzitor al pelerinilor.....	183
III. 4. Pelerinajul la Nicula după anul 1989.....	187
III.4.1. Mitropolitul Bartolomeu – pelerin și exponent al Mănăstirii Nicula.....	190
III.4.2. Pelerini ai veșniciei – Ioan Alexandru și Vasile Avram.....	191
Cap. IV. Mănăstirea Nicula în memoria poporului român	
IV.1. Tradiție și renaștere spirituală la Nicula.....	196
IV.1.1. Procesiunile la Nicula – expresii luminoase ale evlaviei creștine..	201
IV.1.2. Obiceiul înconjurării bisericuței relicvar în genunchi.....	204
IV.1.3 .Caracteristici ale vieții monahale niculene.....	205
Cap. V. Desăvârșirea credinței prin călătorii spirituale la Nicula	
V.1. Nicula – topos al convertirii și inițierii creștine.....	209
V.1.1. Percepția pelerinilor asupra spiritualității niculene.....	211

V.1.2. Folosul duhovnicesc al pelerinajului la Nicula.....	215
V.1.3. Reculegere, rugăciune și comuniune prin mijlocirea pelerinajului	216
V.2. Mistica pelerinajului creștin de la Nicula	221
V.2.1. Nevoia călătoriilor inițiatice la Mănăstirea Nicula.....	222
V.2.2. Dorul de sfințenie – element anticipativ al pelerinajului.....	224
V.2.3. Pelerinajul niculean – imagine și expresie a evlaviei creștine.....	226
V.2.4. Chemarea credinței.....	228
V.2.5. Pelerini de seamă.....	232
Cap. VI. Estetică și cultură în pelerinajul niculean.....	237
VI.1. Latura estetică.....	237
VI.1.2. Latura auditivă.....	238
VI.3. Mănăstirea Nicula o adevărată catedră.....	241
VI.4. Colocviile de la Nicula.....	242
În loc de concluzii: Hramul și pelerinajul de la Nicula astăzi.....	243
ANEXĂ FOTO.....	251
BIBLIOGRAFIE.....	269
REZUMAT.....	281
ABSTRACT.....	283
DECLARAȚIE.....	284
CURRICULUM VITAE.....	285

CUVINTE CHEIE: pelerinaj, mănăstire, spiritualitate, pastorație, praznic, miracol, mărturie, duhovnicesc, creștin

REZUMAT

În mentalitatea modernă se poate constata că tradiția nu mai constituie un criteriu de referință în stabilirea autenticității unui fenomen pentru „ochiul critic erudit”, dar se poate constitui în esența de la care se retrasează identificarea și definirea cât mai exactă a memoriei-patrimoniu, lăsată nouă de către înaintașii noștri și rememorată din generație în generație. Cum frumos afirma Paul Ricoeur, „*creștinul este omul care trăiește în ambiguitatea istoriei profane, dar cu tezaurul prețios al unei istorii sfinte al cărei <<sens>> îl întrevește, și cu sugestiile unei istorii personale în care discerne legătura dintre vinovăție și mântuire*”¹.

Pentru cercetătorul care se raportează onest la orizontul adevărului istoric și la consecințele afirmațiilor sale, a scrie despre Nicula nu este un lucru tocmai facil. În lipsa antecedentului literar erudit ca fundament competent, dificultatea în ceea ce privește stadiul actual al cercetării constă tocmai în găsirea adevăratului orizont spiritual în care se proiectează mănăstirea Nicula și bineînțeles, în exprimarea acestui orizont spiritual în vocabularul comun. Desigur o astfel de înțelegere se ivește la capătul unor experiențe complexe, care țin de memoria inimii și se exprimă discret.

Nicula reprezintă un concept spiritual unic, încă insuficient pus în lumină și asumat. Însă tocmai acest fapt incită la studiu! Pentru cercetătorul perseverent, care dorește să înțeleagă mai deplin acest concept, este necesar și un *altfel de efort*, a cărui primă exigență este rugăciunea. Ea, adică rugăciunea, constituie impulsul spre cunoașterea spirituală autentică, a cărei expresie, în stadiul ei cel mai înalt, devine activă dincolo de pragul rugăciunii formale². O astfel de cunoaștere mediază familiarizarea și apropierea de

¹ Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr*, trad. rom. E. Niculescu, Edit. Anastasia, București, 1996, p. 108.

² Cf. Antonie Plămădeală, *Tradiție și Libertate în Spiritualitatea Ortodoxă*, Edit. Reântregirea, Alba-Iulia, 2004, p. 236.

sacralitatea niculeană potrivit îndemnului biblic: „Întreabă-i pe părinții tăi și îți vor spune, pe bătrânii tăi și te vor informa” (Deuteronom 32, 7).

Având drept reper acest pasaj scripturistic, consider potrivit să mă raportez aici și la o mărturisire a savantului Mircea Eliade: nu încerc, spunea marele savant, „să contest faptul că fenomenul religios poate să fie în mod util abordat sub diverse unghiuri, dar înainte de toate, trebuie să fie considerat în el însuși, în ceea ce are ireductibil și original. Sarcina nu este ușoară. Căci este vorba, dacă nu de a defini fenomenul religios, cel puțin de a-l circumscrie și de a-l situa în ansamblul celorlalte preocupări ale spiritului”³.

Din punct de vedere etnic, perspectiva acestui studiu se dorește a fi convergența, spre o conceptualizare actualizată în acord cu principiile actuale ale relațiilor interconfesionale. Metoda de tip hermeneutic va fi în cele din urmă una irenică fără tendințe revanșarde activate de interese meschine, cu scopuri politice sau propagandistice, care activează resorturile urii și duc la dezbinare. Dacă la Nicula timpul istoric poate fi recalibrat de cel spiritual, atunci și experiențele istorice traumatizante trebuie depășite, pentru a face loc unei identități spirituale autentice, adică mai puțin tributară unor prejudecăți și porniri ideologice care nu îngăduie înțelegerea și asumarea onestă a adevăratei dimensiuni a sacralității niculene. Cu alte cuvinte, lucrarea de față se dorește a fi un *demers teologic* de inițiere în orizontul cunoașterii și comuniunii, evitându-se distorsionarea sau eludarea adevărului, depășind acele bariere confesionale care de-a lungul timpului au dezbinat și au lăsat răni adânci în memoria colectivă care s-a raportat la acest loc sacru din inima Transilvaniei.

Nu este lipsit de însemnătate faptul că nucleul duhovnicesc format la Nicula s-a dovedit a fi un factor important de coagulare a vieții spirituale a poporului român. La o rememorare atentă a diferitelor momente și evenimente istorice sau o comparație serioasă între trecut și prezent, se poate constata o diferențiere majoră între exigențele registrului

³ Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, trad. rom. M. Noica, Edit. Humanitas, București, 2013, p. 16.

vieții spirituale niculene al timpurilor apuse și expunerea, de multe ori violentă, cu excesul prezentului caracterizat de o radicală redefinire prin eliminare în raport cu perspectiva transcendențială. Acest aspect a obligat oarecum comunitatea de la Nicula să își actualizeze potențialitățile de răspuns în raport cu provocările prezentului istoric. Se știe că „numai cel bine ancorat în credință va afla, navigând pe corabia mântuirii, portul liniștirii și odihna veșnică”⁴. De fapt este vorba despre, o acțiune având drept cadru de referință protejarea și conservarea patrimoniului spiritual ortodox împotriva asediului inculturii post-moderne și a sincretismului religios, care se manifestă tot mai insistent în societatea secularizată.

De-a lungul timpului, Nicula a fost un topos binecuvântat care a făcut inimile românilor să vibreze; a fost un remarcabil reper spiritual pentru Ardealul românesc. Această vatră de spiritualitate ortodoxă a supraviețuit multor terori ale istoriei, a căror apogeu a fost atins prin seismele politico-confesionale din secolul al XVIII-lea, când a fost încălecată și subjugată pe nedrept orânduirii politico-religioase a epocii respective. Aceasta a fost epoca decăderii mănăstirii din rostul ei spiritual firesc, fiind subordonată unei puteri totalitare ostile de neamului nostru, care și-a făcut un scop din dezbinarea spirituală a românilor transilvăneni în vederea dominării lor.

Depășind acele vremuri apăsătoare, viața spirituală a mănăstirii Nicula a reintrat pe făgașul ei normal, trăind astăzi timpuri mai liniștite, în care își poate împlini lucrarea pastoral-misionară specifică. Oricum, se poate spune că mănăstirea de la Nicula este asemenea unei inimi ce bate cu putere în pieptul Transilvaniei, trăind cu intensitate fiecare „ceas” de împlinire a spiritualității ortodoxe de pe aceste străvechi meleaguri românești.

Afirmarea tot mai accentuată a spiritualității niculene este rezultatul unui îndelungat travaliu istoric, când lipsa verosimilității mesajului transmis de ea lumii a dus

⁴ Dragoș Mârșanu, „Studiu introductiv” la, Epifanie al Salaminei, *Ancoratus*, trad. rom. O. Coman, Edit. Polirom, Iași, 2007, p. 17.

la o prezență tot maislabă în peisajul spiritual și cultural românesc. Evenimentele istorice recente au readus Nicula în centrul spiritualității românești, mănăstirea devenind un remarcabil nucleu de activare a credinței spre care se îndreaptă tot mai mulți creștini, fiindcă așa cum spune Psalmistul, „unde este unire, acolo a poruncit Domnul binecuvântarea și viața, până în veac” (Psalmul 132, 3). Se înțelege că acest fapt obligă obștea monahală de la Nicula să fie un adevărat far duhovnicesc, care să poarte lumina spiritualității ortodoxe spre sufletele credincioșilor ce urcă „*Taborul Ardealului*”, plini de nădejde, de credință și de dragoste. Cum bine spunea părintele Dumitru Stăniloae, o comuniune adevărată se dezvoltă doar printr-o înțelegere implicată și o atenție îndreptată spre ceilalți oameni și spre lume ca ansamblu unitar, văzută ca operă a lui Dumnezeu⁵.

Mănăstirea Nicula se confruntă astăzi cu două mari exigențe ale lumii moderne, și anume: angajamentele pe care le are pentru rezolvarea problemelor sociale ale credincioșilor sau diaconia socială, iar pe de altă parte împlinirea nevoilor de ordin spiritual sau de comuniune a oamenilor cu Dumnezeu. „Când echilibrul dintre aceste două dimensiuni fundamentale ale vieții creștine este nesocotit sau nerealizat, are loc criza care poate lua forme diferite și foarte complexe, cu repercursiuni atât asupra vieții interne a Bisericii, cât și în afara ei. De fapt, porunca iubirii față de Dumnezeu și față de aproapele – fundamentală pentru creștinism – nu este o alternativă între multe altele, ci ea este plenitudinea adevărului care duce la desăvârșirea vieții umane”⁶.

Dintr-o altă perspectivă, obștea monahală de la Nicula trebuie să fie capabilă să acorde asistență spirituală la un nivel intelectual și cultural cât mai înalt, pentru a împlini cerințele credincioșilor, care își pun probleme existențiale tot mai profunde. Ca urmare, studiul și trăirea duhovnicească trebuie să fie elemente de bază în această slujire misionară. Propovăduirea învățaturii lui Hristos implică o cât mai bună stăpânire a artei elocinței, dar și o cultură cât mai bogată, bazată pe o trăire duhovnicească autentică. Nu

⁵Cf. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă* I, Edit. IBMBOR, București, 1978, p. 401.

⁶ Patriarhul Daniel, *Teologie și spiritualitate*, Edit. Basilica, București, 2010, p.14.

este nici o îndoială asupra rolului educațional major al mănăstirii, în prezent ea fiind un mediu spiritual-cultural prielnic pentru meditație și asceză, un mediu al filantropiei și educației creștine, un loc plin de sfințenie prin care se revarsă Harul dumnezeiesc. Se înțelege că adevărata vocație a Mănăstirii Nicula trebuie să fie aceea de a mărturisi pe Hristos prin Duhul Sfânt (cf. *ICorinteni* 12, 3). Activarea deplină a energiilor Mângâietorului este dovedirea prin excelență al lui Iisus Hristos în fața lumii (cf. *Ioan* 15, 26) și, implicit asupra fiecărui credincios, atributul Său principal fiind sfințirea și conlucrarea tainică cu umanul. „Omul contemporan, chiar și atunci când nu poate să se exprime, așteaptă de la Biserică să dezvăluie în chip exterior ceea ce este în interior, adică comuniunea dumnezeiesc-omenească. Atitudinea păstorilor față de turma lor [...], și fiecare aspect al vieții Bisericii trebuie să descopere adevărul ei. Atunci când adevărul Bisericii nu se exprimă prin viața ei, nu va convinge lumea”⁷.

Ca o observație preliminară, țin să subliniez faptul că am fost însuflețit de descoperirea sistematică a particularităților, tradițiilor și pelerinajelor niculene, a obiceiurilor locale și a rolului pastoral cu totul aparte pe care îl au toate acestea în cunoașterea comorilor credinței ortodoxe într-o lume care se înstrăinează tot mai mult de adevăratele valori spirituale. Deși aceste valori se pierd în negura istoriei, și astăzi tot mai puțini creștini țin seama de ele. În mod paradoxal se manifestă o nevoie de explicare a tainelor credinței și „spiritualizare” a vieții personale după bunul plac al fiecăruia și nu în conformitate cu gândirea Sfinților Părinți. Altfel spus, își fac apariția astăzi mișcări de „spiritualitate personală” sau „împlinire individuală” pentru care Biserica, „ori teologia ei ca orientare de ansamblu, nu mai contează sau contează puțin de tot. O spiritualitate ritualistă dusă la extrem naște un individualism psihologic, în care credinciosul încearcă să trăiască sentimentul că participă plenar și personal la actul credinței”⁸.

⁷ Gheorghios Kapsanis, *Probleme de ecclesologie și pastorație*, trad. Rom. N. Deicu, Edit. Anestis, București, 2015, p.30.

⁸ Patriarhul Daniel, *Teologie și spiritualitate*, Edit. Basilica, București, 2010, p.16.

Fenomenologia Hramului de la Nicula este una complexă, datorită anvergurii lui, dar și implicațiilor spirituale, sociale și economice pe care le presupune. Este o mișcare populară profund ancorată în spiritualitatea ortodoxă, care implică atât instituțiile publice cât și pe cele bisericesti, într-o conlucrare atentă pentru buna desfășurare a evenimentului. Complexitatea situațiilor de viață care se regăsesc în simbolistica acestui eveniment cu totul deosebit se datorează în primul rând vechimii practicilor cultuale și culturale intrate în tradiția niculeană. Vechile tradiții populare sunt preluate și transmise astăzi de mass-media centrală datorită spectaculozității desprinsă parcă din „file de povești”. Printre membrii instituțiilor publice implicate activ în derularea lui se evidențiază medicii, jandarmii, polițiștii, asistentele, voluntarii etc. Toți aceștia petrec întreaga perioadă a sărbătorii îngrijindu-se ca mulțimea de pelerini să aibă acces la serviciile specifice unor astfel de situații. Iar presa are grijă să relateze prezența și acțiunile lor, cum ar fi de pildă, activitatea jandarmilor și interacțiunea lor cu mulțimea de oameni, medicii și problemele de sănătate ale pelerinilor, comercianții și profiturile lor, politicienii prezenți la Liturghie, înconjurarea bisericuței de lemn în „coate și în genunchi” etc⁹.

Iată câteva trăsături ce pot defini expresiv în doar câteva cuvinte, locul ales, plin de măreție și pulsație spirituală care este Mănăstirea Nicula. Această „*mireasă a lui Hristos*” (cf. *Apocalipsa* 21, 9) curățită în apa botezului Său (cf. *Efeseni* 5, 26), prin prezența și lucrarea ei stă mărturie vie asupra trăirii autentic ortodoxe din inima Transilvaniei, a spiritualității neamului din această parte de țară. Într-adevăr, Nicula este, prin excelență, una dintre cele mai vechi și mai importante vetre de spiritualitate ortodoxă din cuprinsul geografiei românești, prima atestare documentară a ei fiind din anul 1552.

Însă, dincolo de atestarea documentară, potrivit vechii tradiții păstrată în memoria colectivă a ținutului, înclinăm a crede că existența acestei vetre monahale și-ar avea începuturile undeva în secolele XIV-XV. Conform unor cercetări făcute în perioada

⁹Cf. Mihaela-Simona Apostol, *Fenomenul pelerinajului în mass-media după 1989*, Edit. Pro Universitaria, București, 2012, pp. 161-162.

interbelică, anul 1401 ar putea fi prima atestare scrisă a mănăstirii¹⁰. În fapt este vorba despre o inscripție din vechea biserică a mănăstirii, care din păcate nu mai poate fi verificată astăzi, întrucât edificiul de lemn a căzut pradă unui incendiu în anul 1973. Se înțelege că atunci s-au pierdut mai multe dovezi și înscrisuri de mare importanță pentru istoria acestui loc de slavă al spiritualității românești. O altă mărturie, care nici ea nu mai poate fi verificată astăzi, o constituie clopotul turnat în anul 1908 dintr-unul mult mai vechi, care avea inscripționat anul 1401¹¹.

Mă simt dator să precizez că un alt scop al cercetării de față este acela de a propune nu atât o analiză neutră, cât mai ales o lectură teologică pentru studierea acestui spațiu sacru. Dincolo de amploarea materialului bibliografic consultat, lucrarea se sprijină pe o solidă documentare personală, datorată bineînțeles îndelungatei mele viețuirii (un deceniu și jumătate) în Mănăstirea Nicula. Acest lucru mi-a facilitat îndeosebi deschiderea și valorizarea orizontului spiritual al mănăstirii prin autentice experiențe religioase pe care mi-a fost dat să le trăiesc aici de-a lungul timpului.

Având lămurite câteva dintre aspectele și deschiderile studiului de față, dar și o privire de ansamblu asupra temei principale, îmi propun să sistematizez cât mai temeinic și accesibil fenomenul niculean. Desigur, abordarea acestei tematici presupune un studiu interdisciplinar complex, având la bază cunoștințe, de natură teologică, dar și de istorie, artă sau literatură, care trebuie aprofundate progresiv deoarece este un material vast, care se amplifică și se reconfigurează de la un an la altul. Imposibilitatea practică de a deosebi adevărul istoric de aspectul mitologic al tradiției populare transmise pe cale orală din generație în generație m-au determinat să tratez acest element major al memoriei colective în tema fenomenului spiritual de la Nicula cu o anumită precauție; aceasta pentru a nu distorsiona firul narativ al cercetării, cu toate că volumul acestei tradiții este mai bogat decât fondul documentar de natură istorică.

¹⁰ Pentru o mai bună înțelegere, vezi Atanasie Popa, „Biserici de lemn din Transilvania”, *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, iunie – august, 1942, Edit. Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara, pp. 22-36.

¹¹ Cf. *Șematismul Eparhiei Greco-Catolice Române de Cluj-Gherla pe anul mântuirii 1947*, Tipografia „Diecezană”, Cluj, 1947, p. 94.

Pe de altă parte, mesajul teologic transmis prin mijlocirea acestui studiu se dorește a fi cât mai corect și cât mai clar din punct de vedere dogmatic, fără a lăsa prea mult loc unor interpretări nefondate sau a intra în dialog contradictoriu cu cei nemulțumiți de patrimoniul ortodox actual. Bibliografia studiată se constituie din studii de sinteză elaborate de către specialiști, respectiv cărți și articole, care propun o abordare monografică sau tematică a subiectului.

Demersul meu poate constitui atât un punct de plecare, cât și o invitație la cercetare adresată celor interesați de adevărata spiritualitate niculeană. Sunt conștient că s-ar putea ajunge la un adevărat eșec științific dacă cercetarea s-ar face numai în termeni și motivații „științifice”, ce pot ultragia și profana acest loc; adică neținând cont de dimensiunea spirituală a temei, care este adevăratul drum pentru înțelegerea unui fenomen de natură religioasă. Așa cum scria Mircea Eliade, „un fenomen religios nu se va dezvălui ca atare decât considerat în propria sa modalitate, adică studiat la scară religioasă. A voi să delimitezi această fenomen prin fiziologie, psihologie, sociologie, economie, lingvistică, artă etc... înseamnă a-l trăda; înseamnă a lăsa să scape tocmai ceea ce este unic și ireductibil în el, anume caracterul său sacru”¹².

¹² Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, trad. rom. M. Noica, Edit. Humanitas, București, 2013, p. 15.